
І. В. Гетьман, кандидат юридичних наук,
завідувачка лабораторії європейського права
та порівняльного правознавства НДІ державного
будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України

Герменевтичні засади у працях філософів доби Відродження: Мішель де Монтень та його «Досвіди»

Стаття містить системний аналіз однієї з актуальних методологій праворозуміння — герменевтики. Актуальність обраної для дослідження проблематики обумовлена як зовнішніми, так і внутрішніми тенденціями, що є характерними в епоху розвитку суспільства і права, яка позначається в середовищі вчених-теоретиків як постмодерн. Метою дослідження було обґрунтувати перспективність герменевтичної методології праворозуміння у теперішніх соціальних і правових умовах розвитку завдяки використанню історичного матеріалу — аналізу епохи Відродження і праць самобутнього філософа того часу Мішеля де Монтьєна.

Ключові слова: герменевтична методологія, розуміння, пізнання, мислення, доба Відродження, Мішель де Монтень.

Плюралізм методологій у науці права обумовлений змінами на суспільно-економічному, політичному, правовому підґрунті соціуму. Одним з актуальних методологічних підходів до розуміння права є герменевтика права.

Перспективність герменевтичної методології пояснюється, по-перше, розробкою, прийняттям низки нових кодексів,

законодавчих актів та необхідністю їх коректного тлумачення з метою правозастосування; по-друге, необхідністю створити рекомендації із застосуванням доробку універсальної теорії розуміння – герменевтики для Конституційного Суду України з метою полегшити процедуру офіційного тлумачення (роз'яснення для правильного застосування) норм Конституції та законів України; по-третє, зовнішньополітичним курсом України на євроінтеграцію й адаптацію законодавства України до законодавства Євросоюзу.

Герменевтична проблематика стала популярною завдяки науковим пошукам Е. Бетті, Г.-Г. Гадамера, В. Г. Графського, І. А. Ісаєва, М. І. Козюбри, С. І. Максимова, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришина, А. В. Полякова, П. М. Рабіновича, І. Л. Честнова та ін. [13; 1–6; 8–12]. Прикладні питання герменевтичного інструментарію були об'єктом вивчення Львівської лабораторії прав людини (зав. лабораторії – академік НАПрН України П. М. Рабінович), його результати представлені у публікації «Про критерії відповідності актів національного законодавства міжнародно-правовим актам» і можуть бути використані для формування уніфікованих правил-рекомендацій для правильного розуміння і тлумачення норм правозастосувальниками та в адаптаційних процесах.

Метою роботи є ілюстрація евристичного значення герменевтичного доробку за допомогою використання історично-хронологічного інструментарію. Останній дасть можливість стверджувати, що становлення герменевтичних знань необґрунтовано пов'язувати з епохою Г.-Г. Гадамера, А. Кауфмана та Е. Бетті, оскільки герменевтичний доробок сягає своїм корінням набагато глибше (ідеться про часи Античності, Відродження та Реформації).

Філософ доби Відродження Мішель Монтень, майстер психологічного аналізу, глибоко осягнув екзистенційну сутність процесу розуміння, доклав зусиль до з'ясування місця судження у ході останнього та процесу формування умовиводів, здійснив аналіз піронізму як наукової течії, приділив увагу питанню можливості пізнати істину й сформулював власну цікаву теорію про аттарксію як мету процесу розумін-

ня. Мисленнева діяльність філософа закономірно розпочинається не із з'ясування суті процесу розуміння, а з пов'язаних із ним понять. Так, митець розмірковує про пам'ять як про за-поруку й «помічницю» розуміння: «...люди не можуть збагнути різниці між пам'яттю і здатністю до мислення...», роблячи висновок, що феноменальна пам'ять ще не гарантує неперевершені розумові здібності [7, с. 108–109]. Монтень робить висновок про панування звички в мисленневому процесі, останній відбувається під впливом знайомих канонів та установок пізнання. «...Могутність звички ...проявляється у такому: вона пов'язує нас... й підкорює, і лише з величезними труднощами нам вдається побороти її владу й перейти до формування власних суджень...» [7, с. 108]. Крім впливів на процес розуміння з боку звички Монтень виділяє як перешкоду для розуміння суб'єктивне фізичне самопочуття суб'єкта, оскільки неможливо знайти хоча б одну годину в житті, коли б судження особи не підлягало стороннім впливам. Тіло людини підлягає безперервним змінам і має складну будову, через це важко визначити мить, коли всі його складові частини здорові [7, с. 498].

Роздуми філософа стосовно мисленневого процесу, процесу розуміння, формування суджень закономірно розпочинаються, як було проілюстровано, з роздумів про пам'ять, фактори, що мають вплив на неї, з міркувань про розум індивіда. Вважаємо, що це повною мірою обґрунтовано, оскільки, щоб долучатися до основного категоріального апарату герменевтики – розуміння і тлумачення, слід досконало і повно досягнути сутність взаємопов'язаних із ним категорій. Отже, наступним кроком буде з'ясування змісту категорії «розум».

У зв'язку із цим Монтень визначає: а) вченість і розум як нетотожні поняття; б) пам'ять і розум також як нетотожні поняття; в) цінність має не кількість накопичених знань, а рівень обізнаності в них. «...Ми постійно задаємося питанням: знає певна людина латинь чи грецьку мову? Складає вірші чи пише прозу... але чи стала вона кращою... від цього, – що є найголовнішим, – про це ми цікавимося менш за все. А між тим необхідно з'ясувати – не хто знає більше, а хто знає краще...» [7, с. 127]. Продовжуючи, Монтень робить висновок, що ек-

зистенцією розуму виступає мудрість, яка є його практичним втіленням. Доводить він це у такий спосіб: «...якщо навчання не викликає в нашій душі ніяких змін на краще, якщо наші судження не стають за його допомогою більш досконалішими... то у такому випадку душа начебто набрякла, індивід став тільки самовпевненим і пихатим, замість того, щоб набути наповнену, звеличену душу, вона в нього тільки роздулася...» [7, с. 129]. На підставі викладеного логічним здається навести визначення розуму людини за Монтенем. Розум – це «...видимість логічного розмірковування, яку кожен з нас вважає притаманною собі; розум має здатність мати сто різних суджень про один і той самий предмет, являє собою інструмент із свинцю та воску, що можна подовжувати, згинати й пристосовувати до всіх розмірів: необхідно тільки вміти володіти ним...» [7, с. 498]. Можна підсумувати сказане у такий спосіб: слід бути не просто мудрим, а бути мудрим для себе. У зв'язку із цим філософ торкається основного питання герменевтики: розуміти й вміти пояснити, а отже, і коректно тлумачити. Так, він указує, що часто особа, звертаючись до правника, отримує як результат несистемний, сумбурний підхід, аналіз цілого ряду казусів замість чіткого аналізу конкретної справи по суті. «...Часто правникам відома теорія якої завгодно речі, справа за невеликим, знайти того, хто вмів би застосувати цю теорію на практиці...» [7, с. 130].

У нерозривному зв'язку з процесом розуміння, разом з категоріями «мудрість», «розум», «пам'ять», «міркування», перебуває категорія «знання». Підступаючись до її дослідження, Мішель Монтень указує (і в цьому полягає практичне втілення його досліджень), за яких обставин знання і вміння розмірковувати мають значення. Як приклад філософ наводить ситуацію з прийняттям на службу чиновників. Під час цієї процедури помилково перевіряється наявність у них тільки необхідних знань, у той час як слід випробувати їх розум, запропонувавши висловитися з приводу певної судової чи іншої справи. «...Для чого наука, коли немає розуміння...» [7, с. 131], – ставить філософ питання, яке не втрачає своєї гостроти й у наш час. Продовжуючи, він зазначає, що знання мають цінність не самі по собі, а у зв'язку з розумом, у який вони повинні вко-

ренитися, і якщо процес навчання не покращить розуму, не змінить його недовершеність, то за таких обставин він не має жодного сенсу. Оскільки знання – зброя двосічна, яка може поранити власного господаря у тому випадку, коли рука, що її тримає, є слабкою та не вміє нею користуватись [7, с. 131].

Усвідомлюючи складність з'ясування екзистенції розуміння і процедури тлумачення, Монтень старанно вивчає мету розуміння – пізнання істини, як запоруку успішного тлумачення. Філософ визначає ідеальний характер мети – пізнати істину, оскільки обстоє позицію складності її досягнення. «...Не слід дивуватися, що коли люди і розчарувалися осягнути істину, то знаходять задоволення у гонитві за останньою, оскільки це захоплює заняття і вправа для мозку...» [7, с. 446]. Таким чином, не існує абсолюту в пізнанні істини через відносність цього процесу. Найбільших успіхів у вирішенні цього завдання досяг, на думку Монтеня, Піфагор, який вважав, що істина – це першопричина всього, сутність усього суцього, не підлягає ніякому обмеженню, припису чи виразу зовні, оскільки процес пізнання є крайнім зусиллям нашої уяви, що прагне досконалості. Причому кожен індивід здійснює у власній уяві цей процес відповідно до власних здібностей [7, с. 449].

Слід акцентувати увагу на тому, що Монтень відводить відповідне місце уявленню під час процесу розуміння, що має виражений суб'єктивний характер. Філософ приділяє увагу процесу формування судження і робить висновок, що значною мірою саме наші власні уявлення обумовлюють останнє. Відбувається це у такий спосіб: жодне явище навколишнього світу не має об'єктивної позитивної чи негативної природи, явища навколишнього світу набувають ту чи іншу природу залежно від наших суб'єктивних уявлень стосовно останніх. «...Усе, що ми називаємо злом чи добром, не є саме по собі ні тим, ні іншим, і лише наша уява наділяє його відповідними якостями...» [7, с. 48]. Розмірковуючи стосовно однаковості людської природи, а отже, їх здібностей до пізнавальної діяльності й формування суджень, філософ констатує факт відмінності сприйняття тотожного різними суб'єктами. На його думку, це відбувається через відмінність у схильностях [7, с. 48]. На

підставі цього можна підсумувати, що Монтень вводить у термінологію, що характеризує процес мисленнєвої діяльності в ході розуміння, нову категорію – «схильність».

Окремо акцентуємо увагу на оригінальній концепції Монтеня, що пояснює феномен розуміння і мисленнєвої діяльності. За евристичним навантаженням ця концепція може бути об'єктом самостійного дослідження, яке буде продовжено автором на сторінках нової роботи.

Розв'язання завдань цієї статті дало змогу нам, по-перше, прослідкувати історико-хронологічний генезис розвитку знань про герменевтичну проблематику й довести факт існування останніх за часів Відродження. По-друге, систематизувати фактори, що впливають на процеси розуміння і тлумачення, серед яких увага приділена аналізу мислення під впливом звичних канонів і спрямувань, що спричиняють проблему однаковості сприйняття та руйнують творчість сприйняття. По-третє, з'ясувати роль, що виконується пам'яттю у процесі мислення та розуміння, й зробити висновок про нетотожність категорій «пам'ять», «розум», «знання» та «мудрість». По-четверте, довести першочергову роль розуму (і його складової частини мудрості) під час розуміння. По-п'яте, визначити ідеальний характер істини й процесу розуміння останньої.

Список використаних джерел

1. Гадамер, Г.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики [Текст] / Г.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
2. Графский, В. Г. Интегративная юриспруденция в условиях плюрализма подходов к изучению права [Текст] / В. Г. Графский // Проблемы понимания права. – 2007. – Вып. 3. – С. 8–18. – (Серия «Право России: новые подходы»).
3. Графский, В. Г. Интегральное правопонимание в историко-философской перспективе [Текст] / В. Г. Графский // Философия права в России: история и современность. – М., 2009. – С. 220–234.
4. Исаев, И. А. Власть и закон в контексте иррационального [Текст] : монография / И. А. Исаев. – М. : Изд. группа «Юрист», 2006. – 478 с.
5. Козюбра, М. І. Рівні праворозуміння: антропологічний аспект [Текст] / М. І. Козюбра // Щорічник українського права : зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – № 2. – С. 5–14.
6. Максимов, С. И. Право и политика: в поисках баланса [Текст] / С. И. Максимов // Пробл. філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 190–195.

7. Монтень, М. Опыты в трёх книгах [Текст] / М. Монтень ; изд. подгот. А. С. Бобрович, Ф. А. Коган-Бернштейн, Н. Я. Рыкова, А. А. Смирнов. – Изд. 2-е. – Кн. 1 и 2. – М. : Наука, 1979. – 703 с.
8. Оніщенко, Н. М. Проблеми поняття, сутності та природи права [Текст] / Н. М. Оніщенко // Щорічник українського права : зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. – Х. : Право, 2010. – № 2. – С. 15–22.
9. Петришин, О. В. Проблеми соціалізації правової науки [Текст] / О. В. Петришин // Право України. – 2010. – № 4. – С. 15–22.
10. Поляков, А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода [Текст] : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 864 с.
11. Рабінович, П. М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи [Текст] / П. М. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2002. – № 4. – С. 8–18.
12. Честнов, И. Л. Принцип диалога в современной теории права (проблемы правопонимания) [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / И. Л. Честнов. – СПб., 2002. – 322 с.
13. Betti, E. Hermeneutisches Manifest. Zur Grundlegung einer allgemeinen Auslegungslehre [Текст] / E. Betti. – Tübingen : Konkursbuch Verlag, 1954. – 98 s.

Стаття надійшла 20 липня 2013 р.

И. В. Гетьман

Герменевтические основания в произведениях философов эпохи Возрождения: Мишель де Монтень и его «Опыты»

Статья посвящена системному анализу одной из актуальных методологий правопонимания – герменевтики. Актуальность избранной проблематики для исследования обусловлена как внешними, так и внутренними тенденциями, характерными в эпоху развития общества и права, принятую обозначать в среде ученых-теоретиков как постмодерн. Целью исследования являлось обоснование актуальности герменевтической методологии правопонимания в сложившихся социальных и правовых условиях развития благодаря использованию исторического материала – анализу эпохи Возрождения и трудов самобытного философа того времени Мишеля де Монтеня. Осуществленное построение историко-хронологического генезиса развития знаний о герменевтике (в том числе и правовой) дало возможность проиллюстрировать развитие герменевтических идей

и доказать, что зарождение герменевтических знаний необоснованно связывать с эпохой немецкого романтизма и именами исключительно А. Кауфмана, Э. Бетти, Г.-Г. Гадамера. В статье отстаивается позиция возможности формирования собственных идей этими философами благодаря накопленному ранее материалу. Закономерным представляется начинать отсчет возникновения герменевтической материи с эпохи Античности. Развитие герменевтической проблематики не было остановлено в последующие эпохи, следует только обратить внимание на то, что изучаемая проблематика в каждую эпоху приобретала новые черты и характеристики (например, теологическую компоненту в Средние века).

Исследование работ М. Монтеня («Опытов») позволило прийти к выводу о том, что в собственных размышлениях философ уделяет внимание основным категориям герменевтики — пониманию и толкованию, предлагает собственные пути разрешения вопроса о правильном понимании, установлении истины, формулирует факторы, не способствующие адекватному восприятию. Глубина аналитических рассуждений Монтеня прослеживается в детальном изучении таких понятий, как ум, мудрость, знание, память, попытке философа установить их взаимосвязь и соотношение. В работе уделено внимание оригинальной концепции Монтеня о понимании составляющих элементов этого процесса, подчиненного определенной стадийности. Как перспектива для будущих исследований поставлена эвристическая задача более детального изучения указанной выше концепции философа.

Ключевые слова: герменевтическая методология, понимание, познание, мышление, эпоха Возрождения, Мишель де Монтень.

I. V. Get'man

Hermeneutical foundation in the works of philosophers of the Renaissance: Michel de Montaigne and his «Experience»

The article is devoted to the systematic analysis of one of the current methodologies of law — hermeneutics. Relevance of the chosen perspective for the study due to both external and internal trends in the era of the development of society and the law adopted by the mark among scientists and theorists as postmodern. The aim of the study was proving the relevance of the hermeneutic methodology of law, the prevailing social and legal environment of development, through the conversion to historical material. The analysis was converted to the Renaissance and the original works of the philosopher Michel de Montaigne that time.

Implemented building of historical and chronological development of knowledge about the genesis of hermeneutics (including legal) provided an opportunity to illustrate the development that got hermeneutical ideas and prove that the emergence of hermeneutical knowledge is not justified to associate with the era of German Romanticism, and the names only A. Kaufman, E. Betty, G.-G. Gadamer. The article advocates the position, the possibility of forming their own ideas, philosophers mentioned above, due to the previously accumulated material. Seems logical to start a report of a hermeneutical matter, as will be mentioned in the pages of articles from Antiquity. The development of hermeneutical issues had not been stopped in subsequent periods should only pay attention to the fact that the study of problems in every age to acquire new traits and characteristics (for example, a theological component in the Middle Ages).

The research papers by M. de Montaigne («Experience») led to the conclusion that the philosopher in his own thinking focuses on the major categories of hermeneutics – the understanding and interpretation, has its own way of solving the question of the correct understanding, establishing the truth, formulates the factors that are not conducive to adequate perception. Depth analytical reasoning Montaigne observed in a detailed study of such concepts as: intelligence, wisdom, knowledge, memory, the philosopher tries to establish a relationship and the relationship of the latter. The paper paid attention to the original concept of understanding of Montaigne, the constituent elements of the process, subject to certain staging. As the prospect for future research challenge posed heuristic more detailed study of the above-mentioned concept of the philosopher.

Keywords: hermeneutical methodology, understanding, knowledge, thinking, Renaissance, Michel de Montaigne.